

обговорення, що широко використовується для вироблення кількох вирішень конкретної проблеми. Мозковий штурм спонукає учнів проявляти уяву та творчість, дає можливість їм вільно висловлювати свої думки.

Більш ефективною, на наш погляд, робота буде за умови дотримання таких порад:

Кажіть усе, що спаде на думку.

Не обговорюйте і не критикуйте висловлювання інших.

Можна повторювати ідеї, запропоновані будь-ким іншим.

Розширення запропонованої ідеї заохочується.

Висновки. Використання кооперативної форми навчання в малих групах учнів об'єднаних спільною навчальною метою дозволяє вчителю керувати роботою кожного учня опосередковано. Така форма роботи вчить учнів спілкуватися, використовувати навички активного слухання, висловлювати власні думки, переконувати своїх опонентів, бути самим переконливими і толерантними, розуміти інших. Усе це разом, поза всяким сумнівом, сприятиме досягненню учнями високих результатів засвоєння знань та формуванню мовної особистості відповідно до вимог часу.

Список використаних джерел:

1. Дівакова І. І. Інтерактивні технології навчання у початкових класах / І. І. Дівакова. – Тернопіль : Мандрівець, 2009. – 180 с.
2. Пометун О.І. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: наук.-метод. посібник /О. І. Пометун, Л. В. Пироженко; за ред. О. І. Пометун. – Київ : А.С.К., 2005. – 192 с.
3. Химинець В. В. Інновації у початковій школі / В. В. Химинець, М. Ю. Кірик. – Тернопіль: Мандрівець, 2010. – 312 с.

УДК 159.9

Зіновчик В. М.

Умови становлення моральних форм поведінки на етапі дошкільного дитинства

Анотація. У статті розкриті психологічні умови формування моральних форм поведінки дошкільника. З'ясовані особливості впливу значущого дорослого, ровесника на процес становлення цього типу поведінки у дитини. Представлені результати формування моральних форм поведінки дітей в умовах дитячого садка та сім'ї.

Ключові слова: мораль, моральні форми поведінки, моральна свідомість, моральна сфера.

Анотація. В статье раскрыты психологические условия формирования нравственных форм поведения дошкольника. Выявлены особенности влияния значимого взрослого, ровесника на процесс становления этого типа поведения у ребенка. Представлены результаты формирования нравственных форм поведения детей в условиях детского сада и семьи.

Ключевые слова: мораль, нравственные формы поведения, нравственное сознание, нравственная сфера.

Summary. Revealed the psychological conditions for the formation of moral behaviors preschooler. Clarified the impact of significant features of adult peers in the process of this type of behavior in a child. The results of forming moral behaviors of children in kindergarten and family.

Keywords: morality, moral behaviors, moral consciousness, moral sphere.

Постановка проблеми: Упродовж останніх десятиріч посилюється інтерес педагогічної психології та педагогічної практики до проблем становлення моральної сфери особистості. Це пояснюється, з одного боку, особистісною орієнтацією, гуманізацією й демократизацією освіти, як одного з пріоритетних напрямів її розвитку, а з другого боку, — об'єктивною необхідністю наукового обґрунтування місця і ролі морального виховання дітей у цілісному освітньому процесі. Причому, як зазначав К. Д. Ушинський: "Тільки особистість може впливати на розвиток і визначення іншої особистості, тільки характером можна формувати характер... Причини такого морального магнетизму приховані глибоко в людській природі" [12, С. 123].

Мета статті: з'ясувати умови формування моральних форм поведінки на етапі дошкільного дитинства.

Аналіз досліджень та публікацій. Є чимало робіт, предметом вивчення яких стала моральна вихованість, її показники. Це праці І. Бежа, П. Блонського, П. Божович, О. Богданової, Є. Бондаревської, І. Каїрова, С. Карпенчука, Т. Коннікової, С. Максименка, І. Мар'єнка, І. Сवादковського, Є. Субботського, Л. Рувинського, С. Якобсон та ін. У контексті їхніх теоретичних і теоретико-прикладних досліджень з питань морального виховання та морального розвитку особистості серед інших педагогічних дефініцій розглядається моральна свідомість, робляться спроби охарактеризувати її за низкою показників.

Виклад основного матеріалу. Є помітним відхід філософів, які віддавали данину в пострадянському просторі моральності, від своїх попередніх ідей. Інноваційною стала тенденція виведення моралі з-під опіки соціальності, що виражено тезою: мораль не соціальна за своєю природою, але соціальна у своїх формах. Її формотворення виявляється через соціальні відносини, особистісні стосунки, через соціальну діяльність і поведінку, а також санкціонується вона за допомогою соціально-психологічних механізмів. Сутність моральності не може бути однозначно задана суспільними ін- тересами, соціальними відносинами та міжособистісними стосунками. Специфіка моральності полягає в тому, що вона передбачає саморегуляцію поведінки, яка базується на відповідальності дитини і вимогливості її до себе [3, С. 314-315].

Мораль є однією з нормативно-регулятивних форм суспільної свідомості, яка впливає на суспільні, соціальні відносини, людські стосунки за допомогою принципів, правил, норм, законів, кодексів, приписів тощо [8].

Науковці розглядають моральний розвиток як центральний аспект особистісного становлення, що полягає у "присвоєнні", інтеріоризації людиною

моральних норм, цінностей та ідеалів. Моральний розвиток трактується як процес засвоєння суспільних норм, або, як розвиток здатності до емпатійної реакції на переживання іншого [5, С. 78].

На думку І. Беґа, "мораль дитині спадково не передається, вона виховується" і емоційно-моральне удосконалення дитини залежить від вміння вихователя проникнути у внутрішній світ дитини через співпереживання [2, С. 149-160]. Вищі регуляторні системи, до яких вони належать, формуються і розвиваються у процесі соціалізації особистості, що передбачає засвоєння і перетворення індивідом соціально-культурного досвіду.

Моральний розвиток дитини є самостійним і визначає спосіб її поведінки відносно явищ суспільного характеру. Показником рівня морального розвитку є сформованість особистісних якостей, які виступають своєрідним сплавом мотивів і способу поведінки. Завдяки розвитку спонукальної сфери створюються можливості вирішення особистістю важливих для неї проблем. Водночас мотивація коригує поведінку загалом, викликає відповідні спонукування та породжує потреби, а прагнення задовольнити свої потреби змушує дитину діяти. Проблема становлення моральної поведінки особистості є однією зі складних проблем педагогічної психології, і хоч має постійний суспільний запит, але не має адекватного розв'язання. На сучасному етапі в науковій психології сконцентровані проблеми, вирішення яких, спрямовані на забезпечення розвитку у зростаючій особистості моральних і духовних цінностей, як найсуттєвіших в аксіологічній сфері людини. Тому й необхідне адекватне, науково-психологічне вирішення проблем, пов'язаних з розвитком моральної поведінки, як споконвічної засади людського існування.

Ми розглянули розвиток моральних форм поведінки особистості, як інтегральний процес, що передбачає не тільки результат впливу соціально-економічних умов та цілеспрямованого виховання (як системи впливу суспільства на особистість, з метою формування необхідних моральних рис), але і як здатність особистості до усвідомлення моральних феноменів, моральної саморегуляції, морального самовиховання та реалізації їх у власній поведінці.

У психології поведінка розглядається як "спрямована на іншу людину активність особистості, особлива форма індивідуальної діяльності, пов'язана зі стосунками людей" [1, С. 52-73]. Власне, моральна поведінка виникає лише під час пошуку дитиною різних варіантів вирішення ситуації взаємодії за умови критичного, вибіркового ставлення дошкільника до правила. Моральне виховання не зводиться до забезпечення відповідності поведінки дошкільника вимогам суспільства. Якщо дитина діє відповідно до існуючих стандартів, лише відтворюючи правило, то в такій її поведінці ще немає власного морального ставлення. Навіть для дорослого мораль не може забезпечити і передбачити правил поведінки на всі випадки життя.

Серед філософів, психологів, педагогів не існує загальноприйнятої точки зору, щодо структури моральної поведінки особистості. Було розглянуто деякі підходи в цій сфері. Так, О. Целікова [13] вважає, що моральна поведінка особистості структурно характеризується наявністю: ієрархії моральних

цінностей, моральних уявлень, моральних поглядів, моральних переконань, моральних мотивів, що реалізуються у вчинках й поведінці, раціональні та емоційні елементи.

Поведінкова (регуляційна) складова моральної свідомості передбачає володіння такими здатностями:

- 1) реалізація особистістю моральних норм, ідеалів, принципів, звичок у поведінці, спілкуванні та діяльності;
- 2) моральний самоконтроль поведінки;
- 3) особистісне реагування на моральні аспекти поведінки іншого (підтримка, співпереживання, критика, осуд).

Моральна поведінка – це специфічний вид людської активності, який мотивується виключно моральними імперативами. Досліджуючи проблему виховання моральної поведінки, І. Мар'єнко [7] виділяє такі її структурні елементи: моральні уявлення, моральні поняття, моральні знання, моральні переконання, ціннісні орієнтації, інтерес до моральних проблем, моральні мотиви, моральні стосунки.

У структурі моральної свідомості О.Бондаревська виділяє три компоненти:

- нормативну, до якої належать моральні знання, моральні поняття, принципи, ідеї, що виражають вимоги суспільства до поведінки людей і які стали надбанням особистості;
- оцінну, до якої належать оцінка й самооцінка, ідейно-усвідомлені оцінні критерії, що їх використовує особистість у практичній діяльності;
- регулятивну, до якої належать почуття, ставлення, переконання та інші компоненти свідомості, що здійснюють вплив на поведінку особистості [4, С. 42-49].

На основі різних підходів вчених до визначення структури моральної поведінки особистості, можна виділити такі загальні структурні компоненти, що характерні для кожного із підходів. До таких структурних компонентів моральної поведінки ми відносимо:

- 1) когнітивний (моральні уявлення, моральні поняття, моральні знання);
- 2) світоглядний (моральні переконання, моральні ціннісні орієнтації, ставлення, інтерес до моральних проблем);
- 3) емоційний (моральні почуття);
- 4) поведінковий (моральний мотив, моральні стосунки).

Розподіл за групами структурних складових дуже умовний, тому що в реальних умовах ставлення особистості до оточуючих людей виявляється комплексно у взаємодії всіх компонентів. Фактично, ці компоненти функціонують у моральній поведінці як єдине ціле. Але групування таким чином структурних компонентів моральної поведінки, відповідає основним проявам активності особистості в певній діяльності (пізнавальній, трудовій, моральній, спілкуванні). Моральна поведінка реалізується у моральних вчинках та діях, моральних ставленнях, моральних оцінках, самооцінках, моральних позиціях. У психологічному словнику [11, С. 494] вчинок визначається як свідомо дія, оцінювана як акт морального самовизначення людини, в якому вона стверджує

себе як особистість у своєму ставленні до іншої людини, до себе самої, до групи або до суспільства, до природи в цілому. Вчинок є цілісним явищем, в якому в нерозривній єдності існують суб'єктивно-особистісні (мотиви) і об'єктивно-значущі (результати) елементи. Більшість психологів (Л.І. Божович, Л.С. Виготський, О.М. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн та ін.) визначають моральну дію як одиничний поведінковий акт, пов'язаний з виконанням або невиконанням людиною своїх моральних обов'язків. Із сукупності таких актів складається моральна поведінка людини. Розвиток моральної поведінки неможливий поза взаємодією з іншими людьми, оскільки дії навколишніх можуть сприяти реалізації її потенційних можливостей, але також і здатні блокувати цей процес. Проте, моральне становлення, стосунки і спілкування нерозривні. У процесі спілкування здійснюється обмін ідеями, інтересами, "передача" рис характеру, формуються установки моральної поведінки.

Основою становлення моральних форм поведінки є спостереження за поведінкою дорослого. Засвоєння моральних норм відбувається на основі орієнтації дитини на інших людей, особливо на дорослих. Другою важливою умовою засвоєння моральних норм є вимога дорослого до дитини у дотриманні цих норм. Не менш важливим є ставлення дорослого до тих чи інших дій малюка, його похвала, подяка чи, навпаки, покарання і незадовільна оцінка. Дуже важливо, щоб кожен моральний вчинок підкріплювався дорослим у формі подяки, схвальної оцінки, позитивним вираженням емоцій дорослим, що за механізмом психічного зараження викликає також відповідні емоції у дитини. Важливою умовою засвоєння моральних форм поведінки також є те, щоб дитину спеціально навчали так поводитися, щоб орієнтуватися на зразки моральної поведінки інших дітей та дорослих. В розвитку моральних форм поведінки особистості слід враховувати співвідношення духовних засад, соціально-психологічних і психофізіологічних основ. Останні, є органічними й пов'язані з функціонуванням нейрофізіологічної системи, особливостями перебігу вищої нервової діяльності. Свого часу І. Павлов зазначав, що поведінка людини зумовлена не тільки типом її нервової системи, а й обставинами її життя і діяльності [9]. Тобто, поведінка людини зумовлена не тільки природними властивостями нервової системи, але й тими впливами, яким піддавався й поступово піддається організм під час його індивідуального існування, тобто залежить від поступового виховання і навчання у найширшому розумінні цих слів.

На думку вчених (А. Маслоу, К. Роджерса, А. Менегетті та ін.), дії дитини відображають правду її буття, а процес соціалізації є початком формування моральної поведінки. Дитина навчається змінювати свою поведінку так, щоб вона відповідала прийнятним у культурі нормам. Це навчання відбувається частково цілеспрямовано, а частково завдяки природній тенденції до наслідування [10]. Тим самим, особистість засвоює моральні поняття, уявлення, набуває сукупності звичок, у неї виникають упередження, бажання і потреби. Кожна з цих структур відображає особливості внутрішнього світу особистості та зовнішнього соціального оточення. "Все в особистості, — писав Л. С. Виготський, — побудовано на родовій, природній основі і разом з тим все в ній умовне, тобто

соціальне" [6, С. 155]. З метою обґрунтування психологічних умов формування моральних норм визначили характеристики діагностичного апарату нашого експериментального дослідження. Зважаючи на те, що проблема становлення моральних форм поведінки в дошкільному віці вивчена недостатньо, ми здійснили емпіричне дослідження даного феномену. Для якомога адекватнішої і широкої постановки проблеми розвитку моральної поведінки дошкільника необхідно було з'ясувати тенденції саморуку і перспектив особистості як цілісності зі всіма проявами в розвитку моральної свідомості, моральних переживань і моральних форм поведінки зокрема.

У дослідженні взяли участь 30 дітей старшого дошкільного віку (5-6 років) Кіровоградської області, Новгородківського району, села Верблюжка, ДНЗ "Мрія". Виходячи з мети дослідження, ми поставили перед собою такі завдання: визначити рівень моральності батьків дошкільників, вивчити уявлення дошкільників про моральні якості. Для отримання достовірних результатів, ми використали метод анкетування за М.І. Шиловой (за допомогою нескладних питань, дозволяє вивчити і проаналізувати рівень вихованості сучасних дітей).

Результати діагностики наведені в Таблиці №1.

Як бачимо з таблиці, що критерій допитливості у дітей проявляється найбільше(30%). Це говорить про те, що діти в цьому віці проявляють стійку і позитивну самостійність, бажання навчатися. Але такий критерій, як дбайливе ставлення до природи проявляється найменше (20%).

Таблиця №1

Результати діагностики сформованості у дітей старшого дошкільного віку моральної вихованості(За методикою М.І. Шиловой)

№	Критерій	Кількість дітей	%
1.	Допитливість (бажання виконувати завдання, малювати; виявляє інтерес до навчання)	9	30
2.	Ставлення до дитячого садка(виконує правила, добр(а)-ий у відношенні з дітьми, бере активну участь у справах групи)	3	10
3.	Старанність, працьовитість(допомагає іншим у справах; звертається по допомогу сам-(а); допомагає в сім'ї виконувати домашню роботу; любить чергувати в групі; допомагає вихователю)	6	20
4.	Дбайливе ставлення до природи(до землі; до рослин, тварин)	2	6,7
5.	Гарні манери в житті(акуратн(а)-ий у справах; охайн(а)-ий у одязі; любить гарне навколо себе).	3	10
6.	Ставлення до себе(вміє керувати своєю поведінкою; дотримується санітарно-гігієнічних правил догляду за собою)	7	23,3

Така тенденція характеризується слабким, ще нестійким досвідом позитивної поведінки, яка регулюється в основному вимогами старших та іншими зовнішніми спонукачами, при цьому саморегуляція і самоорганізація ситуативні.

Оскільки, сформованість моральних критеріїв у дітей залежать від рівня моральності батьків, тому ми провели анкетування із батьками за методикою М. І. Шиловой. Результати діагностики наведені в Таблиці №2.

Таблиця 2.

Результати діагностики (анкетування за методикою М. І. Шиловой) батьків дітей старшого дошкільного віку

№	Критерій	Кількість дітей	%
1.	Допитливість (бажання виконувати завдання, малювати; виявляє інтерес до навчання).	10	33,3
2.	Ставлення до дитячого садка (виконує правила, добр(а)-ий у відношенні з дітьми, бере активну участь у справах групи).	1	3,3
3.	Старанність, працьовитість (допомагає іншим у справах; звертається по допомогу сам-(а); допомагає в сім'ї виконувати домашню роботу).	6	20
4.	Дбайливе ставлення до природи (до землі; до рослин, до тварин вдома, та у садочку).	2	6,7
5.	Гарні манери в житті (акуратн(а)-ий у справах; охайн(а)-ий у одязі; любить гарне навколо себе).	5	16,6
6.	Ставлення до себе (вміє керувати своєю поведінкою; дотримується санітарно-гігієнічних правил догляду за собою).	6	20

Як бачимо з таблиці, висока тенденція щодо сформованості такого критерію, як допитливість, також є позитивною (33,3%). Це говорить про те, що батьки створюють належну позитивну атмосферу, стимулюють дитячу цікавість. Але спостерігається негативна тенденція щодо такого критерію як ставлення до дитячого садка (3,3%). Діти в цьому віці дуже вразливі, емоційні, тому, такий результат може бути зроблений на основі дитячих думок.

Висновок. На основі експерименту, можна зробити висновок щодо оцінки моральної поведінки та розуміння і дотримання моральних норм дітьми. Виявлявся взаємозв'язок між їх уявленнями про моральну поведінку і власною моральною поведінкою батьків, що впливає на формування моральних форм поведінки у дошкільників. Досліджувані параметри мають динамічний характер, тобто вони можуть змінюватися залежно від того, в якому середовищі перебуває дитина та який виховний вплив на неї здійснюється.

Проведене дослідження не вичерпує усієї глибини поставленої проблеми. Перспективи подальшої науково-дослідної роботи вбачаємо у вивченні впливу казкотерапії, як умови формування моральної поведінки у дітей дошкільного віку.

Список використаних джерел:

1. Ананьев Б. Г. Общие вопросы социологической и психологической теории личности / Б. Г. Ананьев // Психология личности. – Т. 2. – Самара, 2000. – С. 52-73
2. Бех І. Д. Виховання особистості: навчально-методичний посібник / І. Д. Бех. – Київ: Либідь, 2003. – 149-160 с.
3. Божович Л. И. Переходной период от младенчества к раннему возрасту / Л. И. Божович, Л. С. Славина // Психологическое развитие школьника и его воспитание. – Москва, 1979. – С. 314-315.
4. Бондаревская Е. В. Бондаревская // Советская педагогика. – 1980. – № 1. – С. 42-49
5. Борышевский М. И. Психологические особенности самосознания подростка / М. И. Борышевский. - Київ: Вища школа, 1980. – 167 с.
6. Выготский Л. С. К вопросу о динамике детского характера / Л. С. Выготский // Собр. соч.: [в 6 т.]. – Москва: Педагогика. – 1984. – Т. 5. – 360 с.
7. Марьенко И. С. Основы процесса нравственного воспитания школьников / И. С. Марьенко. – Москва: Просвещение, 1980. – 183 с.
8. Москалец В. П. Психологія релігії: посібник / В. П. Москалец. – Київ: Академвидав, 2004.– 240 с.
9. Підготовка майбутнього вчителя до морального виховання учнів / авт.кол.: В. К. Демиденко. – Київ: ІЗМН, 1996. – 204 с.
10. Психология личности. – Т. 2. Хрестоматия / под ред. Д. Я. Райгородского. – Самара : Изд. Дом "Бахрах-М", 1999. – 544 с.
11. Психология. Словарь /под общ. ред. А. В. Петровского, М. Г. Ярошевского. – Москва: Политиздат, 1990. – 494 с.
12. Ушинский К. Д. Человек как предмет воспитания. Опыт педагогической антропологии: избр. пед. соч.: [в 2 т.] / К. Д. Ушинский. – Москва: Педагогика, 1974. – Т. 1. – С. 354-385.
13. Целикова О. П. Нравственная целостность личности / О. П. Целикова. – Москва: Наука, 1983. – 158 с.

УДК 159.9

Макара Л. М.

Використання електронних посібників у навчальному процесі початкової школи

Анотація. У статті автор розглядає питання місця електронних посібників у навчальному процесі початкової школи як засобу підвищення ефективності навчання, що сприяє підвищенню пізнавальної активності та активізації навчальної діяльності учнів.

Ключові слова: інформаційні технології, електронний посібник, ефективність навчання, пізнавальна активність.